

SƏBİNƏ ELXAN qızı POLADOVA
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti
E-mail: poladova_sabina@mail.ru

İNGİLİS VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ SƏSLƏRİN MODİFİKASIYASI

Xülasə

Məqalədə ingilis və rus dillərində səslərin dəyişməsindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, nitq axınındakı səslər dəyişməz qalmır. Onlar fonetik mühitin təsiri altında müxtəlif modifikasiyalara məruz qalırlar. Nitqdə samitlərin modifikasiyasının əsas növü assimilyasiyadır, yəni. samiti qonşu samitinə bənzətmək. İngilis samitləri əsas artikulyasiya xüsusiyyətlərinə görə - yaranma yerinə, əmələ gəlmə üsuluna, səs tellərinin işinə görə, eləcə də aktiv artikulyasiya orqanına görə dəyişdirilə bilər.

Açar sözlər: nitq axını, səs modifikasiyası, spontan nitq, sait, samit səslər

UOT:80

DOI: <https://doi.org/10.54414/SCJN5205>

Giriş

Nitq axınında səslər əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır. Fonemlər nitqdə öz allofonları şəklində görünür, onların artikulyasiyası təcrid olunmuş fonemlərin artikulyasiyasından fərqlənir, yəni nitqdə artikulyasiya fonem artikulyasiyasının hər 2 mərhələsinə (ekskursiya, rekursiya) o qədər də aydın şəkildə bölünmür, çünki nitq orqanları sakit vəziyyətə qayıtmır, qonşu səsə sıx əlaqəyə girir. Səslərin artikulyasiyasında qismən və ya tam dəyişikliklərə assimilyasiya deyilir.

Əsas mətn

İngilis dilində qeyri-rəsmi nitqə uyğun gələn ədəbi orfoepik tələffüz normasının (RP) dəyişdirilmiş formaları var ki, səsin təbiiliyini qorumaq üçün onlara əməl edilməlidir. İngilis dilində tələffüzün modifikasiyası bu dilin bütün regional variantları üçün xarakterik olan şifahi, xüsusən də spontan nitqdə özünü göstərir [4, s.221].

İngilis dilinin spontan nitqinin sait sistemində aşağıdakı səs prosesləri baş verir:

a) ön və arxa saitlər neytral səs şəklində formalaşmağa meyillidir: sait səslərin uzunluğunun və keyfiyyətinin zəifləməsi - reduksiyadır:

Spelling Formal / Informal

it's not its'nat əts 'nat

because bɪ'kəz bɪkəz

according to ə 'ko:diŋ tə ə'kədiŋ tə

b) diftonqlar çox vaxt monoftonglaşdırılır:

Spelling Formal / Informal

where weə we

here and there 'hiə ənd 'ðeə 'hɪ(ə)r ən 'ðə

really strange 'riəli 'streɪndʒ 'reli 'streɪndʒ

now they 'naʊ ðeɪ 'na ðe(ɪ)

yes or now 'jes ə:'neʊ 'jes ə'nə

c) uzun olanlar qısa olanlarla əvəz olunur:

Spelling Formal / Informal

It seems to be it 'sɪ:mz tə bɪ it 'sɪmz tə bɪ

A new aspect ə'nju: 'æspekt ə 'n(j)ʊ 'æspekt

d) neytral səsin aradan qaldırılması:

Spelling Formal/Informal

Collective kə'lektiv 'klektiv

Prisoner 'prɪzənə 'prɪznə

Political pə'litɪkl 'plɪtɪkl

It's paid well its 'peɪd wel ts 'peɪd wel

Extremely ɪks'tri:mli 'kstri:mli

Bütün bu nümunələr, müxtəlif dillərə, məsələn, rus dilinə xas tələffüz olunan sözlərin təbii sıxılma və sadələşdirilməsi prosesini xarakterizə edir:

Spelling Formal / Informal

Пожалуйста п^жалусть п^жалсть

Сейчас с'и ч'ас ш'ас

Хорошо хьр^шо хр^шо

e) saitlərin yuvarlaqlaşdırılma dərəcəsi

danışanın fərdi xüsusiyyətlərindən asılıdır:

Aşağıdakı dəyişikliklər ingilis samitləri üçün xarakterikdir:

a) assimilyasiya:

Sözlər [t], [d], [n] və bəzən [m] [s] [z] samitləri ilə bitirsə, onlar sonrakı velar¹ və ya labial² samitlərlə dəyişdirilir:

Spelling Formal / Informal

that man 'ðæt 'mæn ' ðæp 'mæn

great burden 'greit 'bɜ:dn 'greɪp 'bɜ:dn

government 'gʌvnmənt 'gʌv(ə)mənt

hundred places 'hʌndrɪd 'pleɪsɪz 'hʌndrəb 'pleɪsɪz

b) səs düşümü və ya samit birləşmələrində itmə, xüsusilə [t] və [d] samitləri üçün xarakterikdir:

Spelling Formal / Informal

second group 'sekənd 'gru:p 'sekəŋ 'gru:p

next point 'nekst 'pɔɪnt 'neks 'pɔɪnt [5, s.103].

c) saitlərin tam azaldılması nəticəsində daralma: *literary* ['lɪtri].

d) daxil edilən /r/ - yazılmadığı halda saitlər arasında tələffüz edilən /r/; hətta BBC diktörleri belə tələffüz edirlər: *Asia(r) and Africa, law (r) and order*.

e) samitlərdən və ya pauzalardan əvvəl glottallaşmış³ [t]: *not that* [nɒd dæt], *eat ice* [i:d aɪs] [6, s.95].

Rus dilində isə bir qədər fərqlidir. Vurğulu hecadan əvvəl sərt fişiltılı samitlərdən sonra *a* sait foneminin [a] və [eɪ] müxtəlif variantları (*məsələn, жара, шатер, шажатъ*) kimi sözlərdə; xarici dil mənşəli bir çox sözlərin vurğusuz hecalarındakı *o* sait foneminin variantları (*поэт, поэзия, проект, шоссе, кольцо* və s.), xarici dil mənşəli sözlərdə (конгресс, прогресс, сессия, стратегия, энергия və s.) ön saiddən əvvəl ə [e] samit fonemlərinin sərt və yumşaq variantları, arxa dil samitləri ç [çg], κ [κ], x sifətlərin kökünün sonunda adlıq halda, tək kişi cinsində və *-ива-* şəkilçisindən əvvəl təsirsiz feil formasında (*отпрыгивать, подчеркивать, размахивать* kimi və digər sözlərdə) normativ hesab edilməlidir. Polyak dilində isə л [l] sərt samit müxtəlif normativ variantlarda dodaq samitləri kimi tələffüz oluna bilər. Alman və fransız dillərində p [p] fonemi istənilən mövqedə həm dilönü səs, həm də uvular⁴ səs kimi tələffüz olunur [8, s.72].

Fakultativ fonemlərin seçim variantları ilə yanaşı, bəzən ayrı-ayrı variantlar da vurğulanır. Bunlara nitq aparatının struktur xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan fonem variantları (məsələn, kişi və qadınların nitq orqanları), nitq qüsurları (fişiltılı, kartavıy⁵, burun tələffüzü) və s. daxildir [7, s. 134]. Danışanların nitq qüsurları və ya tələffüz vərdişləri ilə bağlı fonemlərin ayrı-ayrı variantlarına gəlincə, onların “linqvistik mənası yoxdur” və “fonemlərin variantları sırasına daxil edilməməlidir” fikri ifadə edilir [8, s. 58].

Müxtəlif elmi adamlarda rus dilində fərqli sayda fonemlərin olduğu qeyd olunur. Çox vaxt 39 fonem göstərilir - 5 sait və 34 samit [9, s.25]. Digər mənbələrdə isə fərqli sayda fonemlər göstərilir [10; 11].

Bəzi məlumatlara görə, yüzdən çox fonemdən istifadə edən ayrı-ayrı dillər var ki, bunlardan biri 112 fonemi olan birma dilidir [2, s.44].

Əgər dillərdə fonemlərin sayı adətən bir neçə onlarla dəyişirsə, onların səs variantları ən azı yüzlərlədir. “Ətraflı eksperimental fonetik təhlil istənilən dildə yüzlərlə müxtəlif səsi göstərə bilər” [3, s.19]. Müəyyən bir dildə səslərin kəmiyyət tərkibini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Bu, təkcə tədqiq olunan dildəki fonemlərin sayından, onların müəyyən bir dildə variasiyasının mümkün şərtlərindən deyil, həm də müəyyən bir fonemin variantları arasındakı fərqlərin müəyyən edilməsinin dəqiqliyindən və dilin fonetik sistemini təsvir edərkən bu fərqlərin nə dərəcədə nəzərə alınmasından asılıdır.

Nəticə

Aydın ki, müxtəlif dillərin fonetik sistemləri təkcə fonemlərin sayına və onların mümkün variantlarına görə deyil, həm də keyfiyyət tərkibinə görə fərqlənir. Bu cür fərqlərə bəzi nümunələr vermək olar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əksər dillərdə samit fonemlər nəzərəcarpaq dərəcədə saitlərə nisbətən üstünlük təşkil edir, bəzi dillərdə isə əksinə, saitlərin sayı samitlərin sayını üstələyir. Bir çox dillərdə fonemlərin - sait və ya samitlərin keyfiyyəti, artikulyar-akustik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən

¹ Dilarxası samitlər

² Dodaq samitləri

³ Tələffüzü zamanı kipləşmiş səs telləri açılarkən boğazda partlayış yaranmaqla tələffüz olunan samit

⁴ Dilçək səsi deməkdir. Tələffüz zamanı dilçəyin fəallığı nəticəsində yaranan səs.

⁵ Kartavıy – dilçəyin və ya dil kürəyinin arxa hissəsinin yumşaq damağa yaxınlaşması nəticəsində yaranan səs.

kəskin şəkildə fərqlənir. Beləki, bəzi dilçilərin fikrincə, “məsələn, ingilis dilində fransız saıtləri ilə ortaı bir saıt demək olar ki, yoxdur” [11, s.76]. Bir sıra dillərdə isə monofonı səsleri ilə yanaşı, başıa dillərdə olmayan polifonılar (dif-fonılar, trifonılar, tetraifonılar) və s. mövcud-dur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Veysəlli, F.Y. Dilçilik ensiklopediyası. I, II cild (dərs vəsaiti). - Bakı: Mütərcim, 2006, - 516 s.
2. Jones, D. The phoneme, its nature and use. Cambridge, 1949.
3. Gleason, H.A. An introduction to Descriptive Linguistics. London, 1970.
4. Буряя Е.А. Фонетика современного английского языка. Теоретический курс. М.: Издательский центр «Академия», 2006, - 272с.
5. Гвоздев, А. Н. Современный русский литературный язык. Учебник для студентов

фак. рус. яз. и литературы пед. ин-тов. 4-е изд. Москва: Просвещение, 1973 - 300с.

6. Дошинская Ю.В. Фонетические особенности английской спонтанной речи/ Ю.В.Дошинская // Материалы научно-методической конференции преподавателей и сотрудников по итогам научно-исследовательской работы в 2002 г.- Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2003, -156с.
7. Кодухов, В.И. Общее языкознание. Москва: Высшая школа, 1974. - 302 с.
8. Маслов, Ю. С. Введение в языкознание. Москва, 1987. – 272 с.
9. Панов, М. В. Русская фонетика. Москва, 1967 – 256 с.
10. Розенталь, Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. - 11-е изд. - М.: Айрис-пресс, 2010 - 448 с.
11. Чесноков, П. В. Спорные проблемы курса "Общее языкознание". Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 1996. - 176 с.

САБИНА Эльхан кызы ПОЛАДОВА

Модификация звуков в английском и русском языках

Резюме

В статье говорится об изменении звуков в английском и русском языках. Отмечается, что звуки в потоке речи звуки не остаются неизменными. Они подвергаются различного рода модифицируются под влиянием фонетического окружения. Основным видом модификации согласных в речи является ассимиляция, т.е. уподобление согласного соседнему с ним согласному. Английские согласные могут видоизменяться по основным артикуляторным признакам – по месту образования, по способу образования, по работе голосовых связок, а также по активному органу артикуляции.

Ключевые слова: *речевой поток, голосовая модификация, спонтанная речь, гласные, согласные звуки.*

SABINA Elkhan POLADOVA

MODIFICATION OF SOUNDS IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Summary

The article deals with modification of sounds in English and Russian languages. It is noted that sounds in the stream of speech do not remain unchanged. They are exposed various types of changes under the influence of the phonetic environment. The main type of modification of consonants in speech is assimilation, i.e. likening a consonant to its neighboring consonant. English consonants can be modified according to the main articulatory characteristics - according to the place of formation, according to the method of formation, according to the work of the vocal cords, as well as according to the active organ of articulation.

Key words: *speech flow, voice modification, spontaneous speech, vowel, consonant sounds*